

ในวาระปีที่ 90 ของ ศ.เสนห์ จามริก

วรศักดิ์ มหัทธโนบล

แรกเมื่อเห็นชื่อ เสนห์ จามริก นั้น ผมมีอายุราว 18 ปี ชื่อนี้ปรากฏอยู่บนปกหนังสือเล่มหนึ่งเป็นเล่มบางๆซึ่งผมจำชื่อไม่ได้แล้ว จำได้เพียงว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองที่อยู่ในความสนใจของผม แต่เนื่องจากตอนนั้นผมกำลังตกอยู่ในห้วงภวังค์ของการเมืองฝ่ายซ้าย แล้วยังอยู่ต่างจังหวัดอีกด้วย เงินที่มีจึงใช้สำหรับซื้อหนังสือซ้ายๆเท่านั้น แต่ถึงกระนั้น ชื่อของเสนห์ จามริก ก็อยู่ในความจำของผมตลอดมา

ทราบจนเมื่อผมเข้ามาเรียนที่กรุงเทพฯ และได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองในมหาวิทยาลัยด้วยฝันอันรุ่งโรจน์แล้ว ผมก็พบว่าบุคคลที่มีชื่อเสียงและนามสกุลแปลกๆข้างต้นนั้นมีความคิดที่ก้าวหน้า และเป็นศาสตราจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเมื่อได้อ่านงานของท่านก็พบเห็นความคิดอันลุ่มลึกและแหลมคม จนทำให้รู้สึกอิจฉาผู้ที่ได้เป็นศิษย์ของท่านที่ได้เรียนกับท่าน ส่วนผมที่ไม่มีบุญเช่นนั้นก็ได้แต่ติดตามอ่านงานของท่านและแอบศิษย์นอกสำนักเรื่อยมา และได้แต่หวังว่าสักวันหนึ่งคงจะได้รู้จักตัวจริงของท่านบ้าง

ผมมาได้เห็นตัวจริงของ อ.เสนห์ก็หลังจากผันทางการเมืองใกล้จะสลายเต็มทนแล้ว และได้เห็นนั้นก็เพราะผมทำงานอยู่ในองค์การพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่งในขณะที่ยังเรียนไม่จบ ตอนที่เห็นนั้น อ.เสนห์มาในฐานะผู้บรรยายตามท้องถื่นที่ผมสังกัดเชิญมา นั่นถือเป็นครั้งแรกที่ผมได้พบกับท่าน

ถ้าให้ผมบรรยายถึงบุคลิกภาพของ อ.เสนห์เมื่อแรกเห็นว่าเป็นอย่างไร ผมคงบรรยายได้ยาวจนจับเค้าไม่ได้ สู้ที่นักวิชาการท่านหนึ่งสรุปไม่ได้ที่ให้ภาพเพียงสั้นๆว่า อ.เสนห์คือ พญาราชสีห์แห่งวงวิชาการ

ไม่ใช่ผมคนเดียวที่รู้สึกเช่นนั้น อย่างน้อยก็มีอดีตนายกรัฐมนตรีของไทยอยู่สองท่านที่พูดถึงบุคลิกภาพทางวิชาการของ อ.เสนห์ไปในทางนั้น ถึงแม้อดีตนายกทั้งสองท่านจะไม่ได้ใช้คำว่าพญาราชสีห์ก็ตาม

ภาพสรุปเช่นนั้นไม่ได้มาจากผลงานทางวิชาการของ อ.เสนห์แต่เพียงด้านเดียว หากแต่ยังรวมเอาบุคลิกส่วนตัว การวางตน อากัปกริยา น้ำเสียงที่พูด การดำเนินชีวิต และบทบาทในทางสังคม เป็นต้น เข้ามาด้วย และคงจะด้วยภาพเช่นนี้หรือไม่แน่ใจนัก ที่ผมพบว่า หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 เรื่อยมา เวลาที่มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองหรืออะไรอื่นๆ

เพื่อสังคมส่วนรวม และจะต้องมีแถลงการณ์รณรงค์ให้มีการลงชื่อของผู้เรียกร้องแล้ว อ.เสนห์จะไม่ลงชื่อกับเขาด้วย จนลูกศิษย์ลูกหาหลายคนของท่านเคยพูดกับผมว่าทั้งงงและไม่เข้าใจ แต่หลังจากที่ อ.เสนห์เกษียณอายุราชการแล้ว ท่านกลับลงชื่อ จนศิษย์คนหนึ่งพูดกับผมว่าแรงกว่าพวกเราสมัยที่เป็นนักศึกษาเสียอีก

แต่จากภาพที่ว่าเช่นกัน หากกล่าวเฉพาะผลงานทางวิชาการแล้ว อ.เสนห์นับได้ว่าเป็นนักวิชาการที่นอกจากจะเสนอความคิดที่ลุ่มลึกแหลมคมแล้ว ในความลุ่มลึกแหลมคมนั้นก็ยังมีความคิดใหม่ๆ ขึ้นมาอีกด้วย เช่นคำว่า สัมพันธภาพทางอำนาจ สังคมราชูปถัมภ์ ฐานคิด เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงไม่แปลกที่เมื่อท่านเกษียณอายุราชการนั้น ลูกศิษย์ลูกหาต่างร่วมกันจัดทำและเขียนบทความทางวิชาการตีพิมพ์เป็นหนังสืออนุสรณ์ให้กับท่าน

แต่ก็คงด้วยฐานะทางวิชาการที่สูงดังกล่าวกว่า มาตรฐานการเรียนการสอนของ อ.เสนห์จึงย่อมสูงไปด้วย โดยเฉพาะศิษย์เอกของท่านเท่าที่ผมได้รู้จักนั้น มักจะเล่าให้ฟังต่างกรรมต่างวาระและต่างบุคคลด้วยความภูมิใจว่า ตนได้เกรดเอในวิชาของ อ.เสนห์ และที่ภูมิใจก็เพราะไม่ใช่เกรดที่จะได้มาง่ายๆ

ภาพของ อ.เสนห์ที่ผมกล่าวมาข้างต้นนั้นคงทำได้แต่เพียงสังเขป หากจะบรรยายให้ได้จริงๆ ก็ควรจะเป็นลูกศิษย์ของท่านเอง และถ้าเรื่องเป็นดังที่ว่า ผมก็ควรจะต้องขอเขียนขึ้นนี้แต่เพียงเท่านี้ เพราะไม่มีमुखอะไรให้เขียนได้อีก แต่ที่ยังจะเขียนต่อไปนี้ก็เพราะมี मुख หรือประเด็นที่จะเขียนจริงๆ เป็นประเด็นที่ผมคิดว่าไม่น่าจะเกิดกับศิษย์ของ อ.เสนห์ทุกคน จะมีก็แต่ศิษย์บางคนเท่านั้นที่จะได้สัมผัสกับประเด็นนี้ และผมที่เป็นเพียงศิษย์นอกสำนักก็บังเอิญได้สัมผัสกับประเด็นนี้ด้วย

จากประสบการณ์ทางวิชาการของผม ที่จะต้องอุทิศเวลาส่วนหนึ่งให้กับงานบริหารอันหนักหนาสาหัสสาครรจ์นั้น ผมจะขอเรียกประเด็นนี้ว่า การบริหารงานวิจัย

จะว่าไปแล้วประเด็นที่ว่าเกิดกับผมโดยตั้งใจหรือไม่ ผมเองก็บอกไม่ถูก เพราะเรื่องที่ผมกล่าวถึง อ.เสนห์ข้างต้นนั้น หากไม่นับเรื่องที่แอบเป็นศิษย์นอกสำนักแล้ว ก็เห็นจะมีอยู่เพียงสิ่งเดียวที่ผมหวังอยู่เสมอก็คือ หวังว่าจะได้ร่วมงานกับ อ.เสนห์ และที่หวังนั้นก็หวังอย่างลอยๆ ไม่คิดว่าจะเป็นไปได้ เพราะดูจากชีวิตของผมกับ อ.เสนห์ที่ไปคนละแนวแล้ว ผมแทบมองไม่เห็นเลยว่าผมจะมาร่วมงานกับท่านได้อย่างไร

แต่เรื่องของเรื่องก็เกิดขึ้นจนได้ กล่าวคือ หลังจากที่เรียนจบและได้ผ่านงานในองค์การพัฒนาเอกชนมาระยะหนึ่ง ผมก็ผันตัวเองมาเป็นนักวิชาการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วง

ที่ทำงานดังกล่าวผมมีเหตุที่จะต้องติดต่อเรื่องงานกับ อ.เสนห์อยู่เป็นระยะๆ ติดต่อกันท่านจำผมได้ จนในต้นพุทธทศวรรษ 2540 ผมก็ได้รับการชักชวนจาก อ.เสนห์ให้มาร่วมโครงการวิจัยเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน และเนื่องจากโครงการนี้เป็นชุดโครงการขนาดใหญ่ จึงมีนักวิชาการและนักวิจัยมาเข้าร่วมนับสิบคน และผมก็เป็นหนึ่งในนั้น

ตลอดเวลาที่ร่วมงานกันนั้น ผมคงไม่ต้องพูดถึงประเด็นทางวิชาการของ อ.เสนห์ เพราะอย่างไรเสียผมก็ได้ฟังจากท่านอย่างเอกอุทุกครั้งที่มีการประชุม แต่ที่ผมพบเห็นได้อย่างหนึ่งก็คือ หลังการพูดคุยประเด็นวิชาการไปแล้ว อ.เสนห์ก็จะนัดหมายการพบกันในครั้งต่อไป พร้อมกันนั้นก็ให้ประชุมช่วยกันกำหนดเรื่องที่ฟังพูดคุยกันในครั้งหน้า ตอนนั้นเองที่ผมได้พบเห็นการกำหนดรายละเอียดต่างๆ ที่ครอบคลุมรอบด้าน เรียกได้ว่าแทบจะไม่มีเรื่องใดหรือประเด็นใดตกหล่นหรือหลุดไปได้ จนผมที่ก่อนจะมาร่วมโครงการนี้ก็มึนงงการบริหารอยู่บ้างนั้นได้ประสบการณ์ไปเต็มๆ

แต่สิ่งที่ผมจำไม่รู้ลืมแม้จนทุกวันนี้ก็คือ เมื่อการประชุมได้เดินทางมาถึงช่วงที่ผู้วิจัยทุกคนจะต้องเสนอโครงการของตัวเองแล้ว ผมก็ถามขึ้นในที่ประชุมเกี่ยวกับคำตอบแทนผู้วิจัยว่าจะให้กำหนดอย่างไร อ.เสนห์ตอบแทบไม่ต้องคิดว่า ท่านให้ผู้วิจัยในแต่ละโครงการย่อยกำหนดเองบนพื้นฐานที่ท่านเรียกว่า ระบบเกียรติยศ (honor system)

จากนั้น อ.เสนห์ก็อธิบายต่อไปว่า ไม่เพียงเรื่องกำหนดงบประมาณเท่านั้น แม้แต่ในการทำงานร่วมกันท่านก็ยึดหลักการนี้ คือท่านเชื่อในเกียรติของทุกคน กล่าวอีกอย่างคือ ทุกคนล้วนมีเกียรติในตน และทุกคนก็พึงให้เกียรติผู้อื่นคู่กันไปด้วย

พลันที่ได้ยินเช่นนั้นผมไม่เพียงจะเข้าใจในประเด็นที่ผมถามเท่านั้น แต่ยังเข้าใจท่าทีที่ อ.เสนห์มีต่อทุกคนมาโดยตลอดก่อนหน้านี้อีกด้วย ท่าทีเช่นนี้มีไม่เว้นแม้แต่สรรพนามหรือคำที่ท่านใช้เรียกขานผู้ร่วมโครงการ ซึ่งถือเป็นรายละเอียดเล็กๆน้อยๆ แต่ก็สัมผัสได้ถึงการใช้เกียรติผู้อื่นของ อ.เสนห์

นับแต่นั้นมาผมก็จำใส่ใจในคำนี้เรื่อยมา และใช้คำนี้อยู่เสมอเมื่อมีโอกาส เช่นเดียวกับประสบการณ์ที่ได้จากการร่วมงานในครั้งนั้น ที่ผมนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมากทั้งในงานวิจัยและการบริหารงานวิจัยของผม จนบางครั้งก็มีผู้ร่วมงานถามผมว่าทำเช่นนั้นได้อย่างไร ผมก็จะตอบว่าผมได้สิ่งนี้จากการร่วมงานกับ อ.เสนห์ทุกครั้งไป

ผมอยู่ร่วมในโครงการดังกล่าวอยู่หลายปีกว่าจะจบโครงการ และเมื่อจบโครงการไปแล้ว ผมก็ยังมีโอกาสได้พบกับ อ.เสนห์เป็นครั้งเป็นคราวอยู่เสมอ โดยเฉพาะเวลาที่มึนงงสับสนทาง

วิชาการ จนเมื่อท่านมีอายุมากขึ้นจึงได้ปลดละวางตัวเองแล้วใช้ชีวิตอย่างสงบ และใช้เวลาส่วนหนึ่งไปกับการดูแลสุขภาพที่ถดถอยลงตามวัย ตอนนั้นผมพบ อ.เสนห์น้อยลง จะมีก็แต่ตอนน้ำท่วมใหญ่ปี พ.ศ.2554 เท่านั้นที่ผมตามข่าวของท่านด้วยความเป็นห่วง และเมื่อรู้ว่าท่านไปเช่าโรงแรมเป็นที่พักเพื่อหนีน้ำท่วม ผมกับภักยาณมิตรสองคนจึงนัดกันไปเยี่ยมท่านที่โรงแรม ตอนนั้นจึงได้ทราบจากท่านว่ามีอาจารย์ผู้ใหญ่สองท่านที่ผมเคารพรักและเป็นศิษย์ของท่าน เป็นคนจัดการเรื่องนี้ให้ ผมฟังแล้วก็อดเป็นปลื้มแทนท่านไม่ได้ และนึกชื่นชมอาจารย์ทั้งสองท่านอยู่ในใจแม้ทุกวันนี้

ผมพบ อ.เสนห์ครั้งสุดท้ายก็ตอนที่นำหนังสือที่ผมเขียนไปมอบให้ท่าน หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ และมีแรงบันดาลใจในการเขียนจากการได้ร่วมงานกับท่านในครั้งนั้น ด้วยเหตุนี้ ผมจึงได้อุทิศหนังสือเล่มนี้ให้ท่าน โดยในคำอุทิศนั้นมีข้อความหนึ่งที่ผมระบุว่าหนังสือเล่มนี้เกิดขึ้นได้ก็เพราะจากการร่วมงานในครั้งนั้น

อันที่จริงแล้วผมอยากจะบอกอะไรมากกว่านั้นในคำอุทิศ แต่ก็คงไม่มีคำอุทิศใดที่ผู้อุทิศจะเขียนกันเย็นเยื่อ จนมาในโอกาสที่ อ.เสนห์มีอายุครบ 90 ปี และผมได้มีโอกาสเขียนถึงท่านโดยตรง ผมจึงอยากจะบอกสิ่งทีมากกว่าคำอุทิศที่ว่า กล่าวคือ เวลาที่เรามอบสิ่งที่ดีให้กับผู้ใดที่เราเคารพรักนั้น สิ่งที่เรามอบให้ก็ไม่ต่างกับสิ่งบรรณาการอย่างหนึ่ง และเวลาที่เราจะบรรณาการสิ่งใดให้กับผู้ใด เรามอบให้ไม่เพียงเพราะบุคคลนั้นเป็นผู้มีเกียรติเท่านั้น หากที่สำคัญยิ่งกว่ายังอยู่ตรงที่ว่า ตัวเราเองก็ถือว่าได้รับเกียรติอย่างยิ่งที่ได้มอบสิ่งบรรณาการแก่บุคคลนั้นด้วย

ดังนั้น ก่อนที่จะเขียนคำอุทิศลงไป ผมจึงได้ขออนุญาตจากท่านก่อน และท่านก็อนุญาตพร้อมกับกล่าวว่า รู้สึกเป็นเกียรติ แต่สำหรับผมแล้วกลับรู้สึกเป็นเกียรติมากกว่า และเป็นเกียรติอย่างยิ่งที่ท่านอนุญาต

ผมรู้สึกเช่นนั้นเสมอมา ไม่ว่าความรู้สึกนี้จะถูกนับเป็นส่วนหนึ่งของระบบเกียรติยศด้วยหรือไม่ก็ตาม